

Jari Kaukua Avicennan itsetietoisuuskäsityksestä

SIMO KNUUTTILA

Jari Kaukuan teoksesta *Self-Awareness in Islamic Philosophy: Avicenna and Beyond* (Cambridge University Press 2015) on ilmestynyt useampia arvosteluja, joissa kirjaa oikeutetusti pidetään huomattavana ja arvokkaana lisänä keskiajan arabialaista filosofiaa koskevaan tutkimukseen. Se on saanut tieteellisten ansioittensa perusteella myös Iranin valtion vuoden kirja -palkinnon. On kiinnostavaa, että kansainvälinen keskiajan filosofian tutkimus pyrkii eri puolilla maailmaa säilyttämään oman autonomiansa suhteessa poliittisiin ristiriitoihin ja raja-aitoihin.

Kaukuan teosta voi hiukan yksinkertaistaen luonnehtia tutkimukseksi Ibn Sīnān eli latinalaiselta nimeltään Avicennan (k. 1037) tietoisuusfilosofiasta ja sen synnyttämästä filosofisesta perinteestä arabialaisessa ajattelussa, eristyisesti Suhrawardīn (k. 1164/5) ja Mullā Sadrān (k. 1635/6) teoksissa. Avicennan filosofian tunnetuin yksittäinen argumentti on ns. Leijuvaan miehen ajatuskoe (LM), jolla on suuri rooli myös Kaukuan teoksessa. Hän viittaa myös samansuuntaisiin argumentteihin Galenoksella, Plotinoksella ja Augustinuksella, mutta ei käsittele niitä. Avicennan LM-argumentissa esitetään, että jos joku aikuinen ihminen kuvittelee, että hänet olisi luotu sellaisena kuin hän on ilman edeltävää henkilöhistoriaa leijumaan siten, että

kaikki ruumiillisuutta edellyttävät aistimukset ja niihin perustuvat intellektuaaliset toiminnot olisivat estyneet, hän olisi silti välittömästi tietoinen itsensä olemassaolosta, vaikkakaan ei minkään aineellisen olemassaolosta. Tietoisuus itsestä koskee siten primaarisesti ei-aineellista minuutta, ja LM on johdanto Avicennan myöhemmin esittämään metafyyssiseen todistukseen aineellisten ja aineettomien substanssien dualismista. Kirjassa analysoidaan Avicennan esittämiä LM:n erilaisia versioita ja liitetään ne hänen kehittämiensä metafyyssisen psykologian teemoihin. Esitän Kaukuan teoksen pohjalta joitakin huomioita tästä aihepiiristä.

Avicennan esittämä kuvitteellinen LM-tapaus oli aristoteelisen luonnonfilosofian näkökulmasta mahdoton, mutta hän ei näytä pitäneen tätä ongelmana. Hän ei oleta lukijan sanovan, että mahdottoman tapauksen kuvittelu ei ole vakuuttava lähtökohta filosofisten käsitysten muodostamiselle. Ehkä hän ajatteli, että muslimilukijat uskoivat Jumalan kaikkivaltiuteen ja pitivät kuvitteellisen tapauksen toteuttamista Jumalalle mahdollisena. Vaikka Avicenna ei käsittele esimerkin modaali-oletuksia logiikan tai luonnonfilosofian näkökulmasta, myöhempi arabialainen Aristoteles-komentaattori Averroes samoin kuin latinalaiset kirjoittajat pitivät kiinnostavana selvittää, miksi Aristoteles useissa yhteyksissä pitää asiallisena käyttää muualla mahdottomiksi sanomiaan periaatteita epäsuorien todistusten premisseinä. Tuomas Akvinolainen ja Averroes esittävät, että Aristoteles ei näissä argumenteissa varsinaisesti pyydä hyväksymään mahdottomuuksia sellaisenaan, vaan kontrafaktuaalisia abstrakteja väitteitä, jotka Porfyrioksen suku-laji -puun korkeammilla tasoilla ovat mahdollisia, vaikka ne laji-tasolla ovat mahdottomia. Esimerkiksi eläimet ovat eläinten sukuun kuuluvina lentokykyisiä, vaikka monet eivät lajiolioina ole sitä. (Ks. S. Knuuttila ja T. Kukkonen 2011.) Avicenna esittää toisenlaisen ratkaisun, jossa ei oleteta kontrafaktuaalisten asioiden aktuaalisuutta, vaan argumentoidaan konditionaalisten väitteiden ja niiden keskinäisten suhteiden tasolla. (Kukkonen 2014).

Vaikka Avicenna kehitti logiikassaan modaalisten ja konditionaalisten päätelmien teoriaa, hän ei näytä soveltavan sen tuloksia LM-tapaukseen. Kaukua selvittää argumentin rakennetta ja tavoitteita yksityiskohtaisesti ja esittää, että kysymyksessä ei ole Aristoteleen tieteenfilosofian mukainen todistus, vaan argumenttityyppi, jota Avicenna kutsuu huomion kiinnittämiseksi tai viittaamiseksi. Siinä pyritään ohjaamaan argumentin seuraajan huomio johonkin, ”jonka hän jo tietää mutta jota hän ei ole tullut ajatelleeksi tai jota hän ei ole osannut pitää käsiteltävänä olevan ongelman kannalta relevanttina ... argumentissa esiintyvän itsetietoisuuden tulee olla jotakin jokaiselle ihmiselle hänen omasta kokemuksestaan tuttua”. Lainausta on peräisin Kaukuan vuonna 2012 julkaisemasta suomenkielisestä artikkelista (151–2), joka sisältää käännöksiä monista aiheen kannalta keskeisistä teksteistä. Kaukua palaa kirjassaan useaan otteeseen tämän tapaiseen luonnehdintaan, jota hän pitää tärkeänä argumentin ymmärtämisen kannalta. Tulkinta on valaiseva ja filosofisesti kiinnostava, mutta se herättää myös joitakin kysymyksiä. Lukija tulee kysyneeksi, mitä pitäisi ajatella keskeisen roolin saavasta kokemuksen käsitteestä. Kaukua näyttää viittaavan sillä fenomenologisen tason ilmiöön, jota ei tarvitse erikseen määritellä. Kun LM-argumentissa puhutaan vakuuttuneisuudesta, joka koskee itseä olevana, hän esittää, että tässä viitataan tietoisuuteen itsestä, joka on kokemusperäisesti tuttu asia kaikille argumentin seuraajille ja johon voidaan viitata ongelmatomasti. Kokemuksen käsitteellä on aristoteelisessa filosofiassa *Metafysiikan* ensimmäisessä kirjassa määritelty merkitys. Kaukua ei rakenna sen varaan, vaan viittaa kokemukseen ei-teknisenä tulkintahorisontin määrittäjänä. Palaan tähän vielä uudelleen.

Kiinnostava muotoilu tässä yhteydessä on, että joku jo tietää jotakin, vaikka ei ehkä ole tullut ajatelleeksi sitä. Tämän voisi ajatella vastaavan esimerkiksi Jaakko Hintikan episteemisessä logiikassa käyttämää virtuaalisen tiedon ideaa, jonka mukaan henkilön voi sanoa tietävän sen, mikä seuraa loogisesti niistä propositioista, joiden hän tietää olevan tosia (Hintikka 1962).

Myös Aristoteles puolusti samanlaista loogisen kaikkietävyyden periaatetta *Ensimmäinen analytiikka* -teoksessa (II.21). Tämä ei kuitenkaan ole se, mihin Kaukua edellä lainatussa luonnehdinnassa viittaa. Hän ajattelee henkilön tietävän kaiken sellaisen, mikä on hänelle kokemuksellisesti tuttua, vaikka hän ei olisi kiinnittänyt siihen erityistä huomiota. Esimerkiksi hän tietää, kuka tämä tuttu henkilö on, vaikka hän ei ole kiinnittänyt erityistä huomiota siihen, että hän tässä mielessä tietää, kuka henkilö on. Kirjassa on seuraavanlainen esimerkki: "Suppose that a colleague enters my office with a lunch proposal. Caught in the act of contemplating I decline the offer, uttering 'I am thinking' as an excuse" (55). Voi ajatella Kaukuan tuntevan kysyjän, vaikka hän ei ehkä ole erikseen ajatellut sitä tai vastannut kysymykseen, kuka tämä on. Hän voisi tuttuuden perusteella vastata jotakin, vaikka kysymyksessä olisi kollega, jonka nimeä hän ei tiedä ja josta hän ei muutenkaan tiedä juuri muuta kuin sen, että hän näkee tämän päivittäin. Hänellä on tästä henkilöstä tuttuuteen perustuvaa tietoa, mutta ei kuvaukseen tai määritelmään perustuvaa identifioivaa tietoa, joka pääasiassa määrittää sitä, miten hän tuntee myös niitä, jotka eivät ole tuttavilla. Kaukua ei tosiasiasa käsittele lainattua esimerkkiä tästä näkökulmasta. Hänen esityksessään lounaskutsuun annetun vastauksen tarkoituksena on valaista, että henkilö voi sanoa näin, jolloin hän melko automaattisesti (ja ehkä hiukan huvittavasti) attribuoi itselleen filosofille sopivan määreen. Kaukuan mukaan Avicenna olettaa, että kaikille ihmisen kokemuksille on ominaista kokemuksina, että ne ovat itselle attribuoitavia ja että ne tosiasiasa ovat ensimmäisen persoonan määrittämän perspektiivin mukaisia, vaikka siihen ei usein kiinnitetä erityistä huomiota. Ne sisältävät ei-tematisoidun välittömän itsetietoisuuden. Itsetietoisuuden kokemuksellisuus ei silloin tarkoita niinkään sitä, että se itse olisi kokemuksen kohde, vaan että kaikki kokemukset sisältävät sen. Tätä kokemukseen sisältyvää aspektia kutsutaan kirjassa myös primitiiviseksi itsetietoisuudeksi. Kun se itse on tiedostavan huomion kohteena, tätä asennetta kutsutaan reflektiiviseksi itsetietoisuudeksi, joka on tietoisuutta tietoisuudesta. Ensimmäisen tason itsetietoisuus ei

siten ole kokemus itsetietoisuudesta, vaan yleinen kokemuksen minuudellisuuden konstituentti. Tämän asetelman yksityiskohtainen tarkastelu keskiajan arabialaisilla ajattelijoina muodostaa teoksen läpi kulkevan punaisen langan. Se on aihepiirin perusteellinen ja uraauurtava selvitys.

Kaukua analysoi yksityiskohtaisesti Avicennan tietoisuusfilosofian keskeisiä aiheita kuten näkemyksiä primitiivisen tietoisuuden välittömästä ei-refleksiivisyydestä, kokemuksellisuuden ykseydestä ja persoonan identiteetistä. LM-argumentti on kaikissa konteksteissa relevantti. Niitä yhdistävänä piirteenä on ajatus itsetietoisuudesta kieliopillisen ensimmäisen persoonan heijastamasta minuudellisuudesta systemaattisena lähtökohdiana. Kokonaiskuvan sanotaan olevan rationaalinen konstruktio Avicennan eri yhteyksissä esittämistä huomautuksista; lähtökohdiana on kuitenkin tekstien analyysi siten, että tulkinta säilyy historiallisena. Avicennan linjauksia ei tarkastella vastauksina myöhempiin filosofisiin kysymyksiin. Tulkinnallisiin kysymyksiin kiinnitetään huomiota myös toisessa osassa, jossa selitetään Avicennan tietoisuusfilosofian reseptiota ja arviointia Suhrawardīn ja Mullā Sadrān ja eräiden muiden kirjoittajien lähtökohdilta toisenlaisissa filosofisissa järjestelmissä.

Avicenna puolusti aineellisten ja aineettomien substanssien dualismia, ja hänen tietoisuusfilosofiassaan itsetietoisuus on olennaisesti aineettoman subjektin määre. Avicennan mukaan itsetietoisuus on puhdas minänä oleminen, joka ei palaudu mihinkään muuhun, ja tässä mielessä se on aineettoman substanssin olemassaolo. Tietoisuus on välitöntä, ei hankittua, ja sen olemistapa on välttämätön ja muuttumaton minuudellisuus. Kun tämä tietoisuus on aina aktuaalinen riippumatta siitä, onko se reflektiivisen huomion kohteena, Avicennan mukaan myös nukkuvalla ja juopuneella on aktuaalinen itsetietoisuus, vaikka sen toiminnasta ei jäisikään jälkeä heidän muistiinsa.

Kun itsetietoisuuden sanotaan olevan oman kokemuksen perusteella tuttua, sen kapeasti määritelty erityinen luonne tekee vaikeaksi nähdä, kuinka se voisi olla jotakin tällä tavoin tuttua. LM-argumentissa itsetietoisuuden sanotaan kuuluvan subjektille, joka nimenomaan ei ole kokemusmaailmasta tuttu. Jos

sille omistetaan kokemukäytännöistä abstrahoitu minuudellisuus, voi kysyä, miksi se pitäisi omistaa sille. Miten Avicenna vastaisi kriittiselle kuulijalle, joka sanoisi, että ehkä kuvitteellisella luodulla henkilöllä ei olisi subjektiivista tietoisuutta itsestä ennen kuin sillä olisi havaintoja tai arvostelmia, kuten aristotelismissä. LM-argumentin oletus, että tällainen henkilö olisi ”vakuuttunut itsestään”, vaikuttaa melko perusteettomalta väitteeltä siitä huolimatta, että sillä näytti olevan paljon kannattajia arabialaisessa filosofiassa Avicennasta Mullā Sadrān aikaan. Jää myös epäselväksi, mitä ”vakuuttuminen” tässä yhteydessä tarkoittaa ja mitä yleensä ovat leijuvaan henkilön intellektin toiminnot, kun sillä Avicennan empiristisen epistemologian mukaan ei ole käytössä käsitteitä eikä mitään ”kokemuksen objektiivisia sisältöjä” (36).

LM-argumentin kaikesta muusta kognitiivisuudesta erillinen ei-reflektiivinen tietoisuus muistuttaa ilman unia nukkuvan ja juopuneen tiloja siinä mielessä, että niissäkin voidaan teorian mukaan puhua pelkästä tietoisuudesta ilman refleksiivisyyttä. Luultavasti LM-esimerkkihenkilökään ei muistaisi alkutilaansa, joka vallitsi ennen kuin hänelle mahdollisesti syntyi myöhemmin kognitiivisia sisältöjä. Avicenna soveltaa tässä yhteydessä tietoisuusteoriaansa samantapaisia näkökohtia, joita esiintyi myöhäisantiikin uusplatonismista vaikutteita saaneissa mystiikan teorioissa. Välittömään jumalayhteyteen kohoavan sielun tuli niiden mukaan olla sekä emotionaalisesti että intellektuaalisesti ei-aktiivinen. Eräiden kirjoittajien mukaan sellainen mystinen tila ei ole täydellinen, jossa henkilö tietää olevansa siinä ja josta hän jälkepäin muistaa olleensa siinä. (Johannes Cassianus, *Conlationes* 9.15–16.25, 31; Stewart 1998, 114). Luultavasti tämänkin tietoisuudesta luopumisen ajateltiin koskevan Avicennan teorian mukaisesti kuvattuna reflektiivistä tietoisuutta eikä primitiivistä itsetietoisuutta, koska ”jumalallistuminen” ei tarkoittanut substantiaalista ykseyttä. Kaukua ei teoksessaan käsittele Avicennan suhdetta Plotinoksen filosofian mystisiin piirteisiin, jotka olivat tunnettuja arabiankielisestä *Aristoteleen teologia* -teoksesta. Olisiko hänen tietoisuusfi-

losofiassaan yhtymäkohtia myös tähän perinteeseen, jossa sie- lun sanotaan voivan kohoutua ajoittain ei-kuvattavaan ja käsi- tettävyyden yläpuoliseen jumalallisen maailman loistoon? (Ks. esimerkiksi Kaukuan kääntämää jaksoa artikkelissa Toivanen ja Yrjönsuuri 2014, 432.) Tällainen yliaistillinen ja ylijärjellinen ko- kemus henkilön omana kokemuksena näyttää edellyttävän tie- toisuutta itsestä tilanteessa, jossa normaalilta reflektiiviseltä tie- toisuudelta puuttuvat kognitiiviset edellytykset. Arabialaisen mystiikan tekstit eivät ehkä tuo mitään lisää Kaukuan selvittä- mään Avicennan tietoisuusmalliin, mutta voisi olla kiinnosta- vaa selvittää, sovellettiinko sitä mystisen kokemussubjektin identiteetin kuvauksessa.

Helsingin yliopisto

Kirjallisuus

- Hintikka, J. (1962), *Knowledge and Belief: An Introduction to the Logic of the Two Notions*, Ithaca, NY: Cornell University Press.
- Kaukua, J. (2012), "Ibn Sīnā itsetietoisuudesta", *Ajatus* 69, 147–169.
- Kaukua, J. (2015), *Self-Awareness in Islamic Philosophy: Avicenna and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Knuuttila, S. ja Kukkonen, T. (2011), "Thought Experiments and In- direct Proofs in Averroes, Aquinas and Buridan", kirjassa S. Roux ja K. Ierodiakonou (toim.), *Thought Experiments in Methodological and Historical Contexts*, Leiden: Brill, 83–99.
- Kukkonen, T. (2014), "Ibn Sīnā and the Early History of Thought Ex- periments", *Journal of the History of Philosophy* 52, 433–59.
- Stewart, C. (1998), *Cassian the Monk*. New York: Oxford University Press.
- Toivanen, J. ja M. Yrjönsuuri, (2014) "Medieval Theories", kirjassa S. Knuuttila ja J. Sihvola (toim.), *Sourcebook for the History of the Phi- losophy of Mind*. Dordrecht: Springer, 429–455.

